

SAMOPODOBA OTROK S POSEBNIMI POTREBAMI / Mag. Nataša Satler, prof. SRP, spec. soc. del., spec. dipl.

ing. teks / OŠ Kungota

UVOD

Za raziskavo samopodobe otrok in mladostnikov z učnimi težavami in primanjkljaji na posameznih področjih učenja sem se odločila, ker s to skupino otrok delam na osnovni šoli s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo že 8 let. Pri svojem delu opažam, da ima ta skupina otrok običajno nižjo samopodobo kot njihovi vrstniki, saj se nenehno srečujejo s težavami in pogosto doživljajo neuspehe na številnih področjih.

Menim, da se razvoju pozitivne samopodobe otrok in mladostnikov, še zlasti otrok s posebnimi potrebami, ne posveča dovolj pozornosti. V ospredju sta namreč učna uspešnost in doseganje potrebnih standardov znanja, ki so potrebni za napredovanje otroka. Menim tudi, da vzgojitelji in učitelji nimajo dovolj ustreznega znanja za uspešno oblikovanje in razvijanje samopodobe otrok in mladostnikov, zlasti otrok, ki imajo tudi čustveno-vedenjske motnje. Učitelji se morajo zavedati, da je treba ustvarjati situacije in pogoje, da bodo tudi otroci s posebnimi potrebami doživljali uspehe.

TEORETIČNI DEL*Samopodoba*

Obstaja veliko literature o samopodobi, v kateri pa si avtorji niso enotni glede definicije samopodobe. Skozi zgodovino se je razlaga samopodobe spreminjala. V sodobnem času je opaziti težnjo strokovnjakov po poenotenju definicij samopodobe. Različni avtorji opredeljujejo samopodobo nekoliko drugače, vendar jim je skupna predpostavka, da je samopodoba množica odnosov, ki jih posameznik vzpostavlja do sebe, do svojih občutenj, ocen in vrednotenj sebe.

Človek od najzgodnejšega otroštva naprej oblikuje svojo samopodobo, ki se spreminja in razvija vse življenje in je ena od temeljnih področij osebnosti. Predstava o sebi je eden od temeljev,

na katerih stoji zgradba našega duševnega in čustvenega zdravja. Za razvoj posameznikove samopodobe so ključnega pomena tudi vzgojno-izobraževalne institucije, v katere je posameznik vključen od najzgodnejšega otroštva do adolescence. V nadaljevanju je podanih nekaj definicij samopodobe različnih avtorjev.

Juriševičeva (1999) meni, da vrednotenje samega sebe, svojega lastnega dela in dosežkov na podlagi znanja, ki ga o sebi pridobimo na različnih področjih lastnega udejstvovanja, usmerja naše vedenje. Vodi nas v razmišljanju, v čustvovanju ter v ravnanju na podlagi našega mišljenja o tem, kakšni smo, koliko in česa smo sposobni ter kako smo pri tem lahko uspešni.

Samopodoba pomeni množico odnosov, ki jih posameznik vzpostavlja do samega sebe na zavesten ali nezavesten način. Gre za organizirano celoto lastnosti, potez, občutenj, podobnosti, stališč in sposobnosti, za katere je značilno, da jih posameznik:

- pripisuje samemu sebi;
- z njimi uravnava in usmerja svoje ravnanje;
- tesno povezuje s svojim vrednostnim sistemom kakor tudi z vrednostnim sistemom družbenega okolja posameznika;
- nanje nenehno vpliva delovanje obrambnih mehanizmov, ki prepuščajo le tiste vsebine, ki so sprejemljive za posameznikov jaz;
- so pod vplivom delovanja obrambnih mehanizmov, ki prepuščajo le tiste vsebine, ki so sprejemljive za posameznika (Kobal in drugi 2004).

Kompare (2006) pravi, da na samopodobo vpliva mnenje, ki ga ima človek o sebi, nanjo pa vplivajo tudi informacije, ki jih o sebi pridobi od drugih, njegova ocena, kaj drugi menijo o njem. Ta ocena je subjektivna in je odvisna od posameznikove življenjske naravnosti. Samopodoba je tesno povezana

s samospoštovanjem, to je vrednostno oceno samega sebe, ki nam pove, koliko smo zadovoljni s seboj (Kompare in drugi 2006).

Youngs (2000) samopodobo definira kot vsotosamoučinkovitosti in samospoštovanja. Samoučinkovitost je zaupanje v lastne sposobnosti razmišljanja, presojanja, izbiranja in odločanja. Samospoštovanje je zaupanje v lastne vrednote. Samoučinkovitost in samospoštovanje sta temelja zdrave samopodobe, če pa je okrnjen eden od njiju, pa je okrnjena tudi samopodoba.

Strokovnjaki poudarjajo, da je samopodoba večplastna, da vsebuje: telesni, socialni in duševni jaz. Telesni jaz se nanaša na podobo telesa, socialni jaz na socialne vloge posameznika in njegovo vedenje v družbi, duševni oziroma psihološki jaz pa opredeljuje posameznikova pričakovanja do sebe, stopnjo njegovega poznavanja samega sebe in njegovo samospoštovanje.

Hkrati pa se samopodoba povezuje s samozavestjo in samospoštovanjem, ki sta od nje odvisna, hkrati pa se ta področja medsebojno prepletajo.

Youngs (2000) opredeljuje samopodobo kot skupek šestih temeljnih prvin, ki določajo, kako varne se počutimo. Ta področja krepijo ali slabo samopodobo glede na pozitivne ali negativne izkušnje. Področja so hierarhično urejena in medsebojno odvisna. Posameznikova dejanja so odsev njegove samopodobe in kažejo, koliko se posameznikceni. Samopodoba vpliva na vse, kar rečemo in storimo.

Youngs (2000) navaja šest temeljnih prvin samopodobe:

1. Občutek fizične varnosti: otrok, ki čuti fizično varnost, se ne boji, da bi ga drugi prizadeli ali mu povzročili bolečino. Tak otrok izraža samozaupanje, je odločen in včasih tudi zdravo drzen. Učitelji za

- razvoj fizične varnosti poskrbijo tako, dane podcenjujejo strahov otrok, ne odlašajo s posredovanjem, poskrbijo, da bodo otroci in starši poznali pravila, ki veljajo v ustanovi in v razredu, učijo otroke spretnosti reševanja problemov in nadzorovanja lastnih občutkov, prisluhnejo otroku, ki spregovori o drugih učiteljih.
2. Občutek čustvene varnosti: ta občutek otrok razvije, če čuti, da ga ne bo nihče poniževal, zaničeval ali prizadel z ostrimi besedami. Je prijazen in družaben, upošteva mnenja drugih, jih spoštuje. Učitelji zaustveno varnost poskrbijo tako, da uporabljajo pozitiven jezik, zahtevajo pozitiven besednjak, okrepijo pozitivne trditve, negativne pa izničijo s pozitivno, naučijo otroke sprejemati in dajati komplimente.
 3. Občutek identitete: ta občutek poznajo otroci, ki se dobro poznajo, imajo samozaupanje, verjamejo, da so cenjeni in spoštovani, da so nekaj posebnega in vredni pohvale.
 4. Občutek pripadnosti: otrok, ki čuti, da ga je okolica sprejela in da je z

njo povezan, ve, da je sprejet, spoštovan in cenjen. Išče prijateljstva in je sposoben sodelovati in deliti z drugimi. Ko brani svojo samostojnost, spoznava medsebojno odvisnost in zdravo zaznava medsebojno povezanost.

5. Občutek kompetentnosti: kadar otrok čuti, da je uspešen na nekem področju, se je pripravljen učiti tudi druge predmete. Ker čuti, da je sposoben, svoje delo nadaljuje in ne odneha, ko naleti na težave. Svoja dejanja priznava in sprejema njihovo odgovornost. Prizadeva si, da bi bil uspešen, saj ga uspeh spodbuja k razreševanju novih ovir.
6. Občutek poslanstva: otrok s tem občutkom čuti, da ima njegovo življenje neki smisel in smer. Postavlja si cilje in si prizadeva za njihovo uresničitev. Za svoje ovire išče ustvarjalne rešitve, ima svoje notranje znanje in mir.

Pozitivna samopodoba je osnova za zdravo rast in zdrav razvoj vseh otrok. Znaki visoke samopodobe so:

- pripravljenost na sodelovanje;

- pripravljenost deliti z drugimi;
- sposobnost sprejeti nasvet, ne da bi v njem čutili kritiko;
- zadovoljstvo s sabo;
- želja po doseganju (Youngs 2000).

Negativna samopodoba je v nasprotju s pozitivno. Negativna samopodoba se lahko kaže kot vedenjska problematika posameznika z nizko samopodobo, kot nenehne zahteve po pozornosti ali kot popoln umik iz socialne skupine. Znaki negativne samopodobe so:

- negativno vedenje;
- nenehno samopodcenjevanje;
- občudovanje brez tekmovanja;
- šibko prizadevanje za vzgojiteljevo pozornost;
- pretirano kritiziranje;
- pretirana zaskrbljenost glede mnenja in namenov vrstnikov (Youngs 2000).

Kompare (2009) navaja, da je samopodoba celota predstav, stališč in sodb o samem sebi. Z drugimi besedami je to posameznikovo doživljanje samega sebe. Avtorica splošno samopodobo deli na večje število področij. Štirje

poglavitni elementi samopodobe, ki se med seboj prepletajo in vplivajo drug na drugega, so:

- Telesna samopodoba: razvije se okoli drugega leta in se skozi življenjska obdobja spreminja. Vključuje videz, spol, obleko, materialne dobrine, dom.
- Čustvena samopodoba: pozitivna čustva nam prinašajo notranjo stabilnost, ki je temelj pozitivne samopodobe. Večkrat ko ta čustva doživljamo, bolj smo zadovoljni sami s seboj, prijetneje se počutimo in boljša je naša samopodoba.
- Socialna samopodoba: je povezana s socialnim okoljem. Pomembni so starši, sorodniki, vrstniki, učitelji, saj od njih dobimo nekatere bistvene informacije, ki postanejo sestavni del našega mnenja o sebi.
- Učna samopodoba: zajema dosežene uspehe na področju izobraževanja. Je tisti del samopodobe, ki jo učenec oblikuje na podlagi zaznave svoje učne uspešnosti.

SAMOPODOBA IN UČENCI Z UČNIMI TEŽAVAMI / PRIMANJKLJAJI NA POSAMEZNIH PODROČJIH UČENJA

Otroci s specifičnimi učnimi težavami/primanjkljaji na posameznih področjih učenja (v nadaljevanju UT/PPPU) so zelo heterogena skupina otrok in mladostnikov z različnimi stopnjami in vrstami UT/PPPU. Otroci z UT/PPPU se pogosto predvsem zaradi šolske neuspešnosti soočajo z različnimi stiskami, ki pogosto vodijo v oblikovanje njihove nizke samopodobe. Spodbujanje razvoja samopodobe otrok z UT/PPPU v začetku šolanja je zelo pomembno, saj je to zdravo za otrokovo prihodnost. V šoli se lahko na različne načine prispeva k oblikovanju otrokove samopodobe.

Šolski neuspeh spravi v stisko otroka in starše. Ko pa smo ljudje v stiski, postanejo naši problemi pogosto središče naše pozornosti, našega doživljanja in opažamo le še težave – kaj je narobe, česa otrok ne zna, ne zmore, kaj smo želeli doseči, pa nam ni uspelo. Tudi otrok se kmalu poistoveti s svojimi

težavami in sebe doživlja le še kot slabega bralca, lenega učenca ali slabega otroka nasploh. Vsaka nova zahteva postane nova grožnja že tako omajnemu zaupanju vase, samospoštovanju in čustvenemu ravnovesju. Zato se z različnimi načini izogibanja zahtevam in pritiskom skuša izogniti novim bolečim izkušnjam. Ker ne pričakuje uspeha, ne usmeri svojih naporov v obvladovanje zahtev in premagovanje ovir (Magajna 1995).

Božič (2002) pravi, da se posledice dolgotrajnega učnega neuspeha otrok sprva kažejo v upadanju motivacije za šolsko delo. Učni neuspeh pa najprej prizadene otrokovo šolsko samopodobo, oslabi otrokovo samospoštovanje in samozavest, kar spet okrepi možnost za učni neuspeh. Otroci z UT/PPPU so še posebej ranljivi na socialnem področju, a največkrat te težave niso ustrezno prepoznane.

Otrokova stopnja zadovoljstva s sabo, sreča in njegova pozitivna naravnost vplivajo na to, koliko napora vlaga v učenje ter kako nastopa pred drugimi. Posledično pa to vpliva tudi na odzive drugih do njega. Otroci z UT/PPPU pogosteje sebe ocenjujejo negativno, so bolj nezadovoljni s seboj in pričakujejo nižje dosežke. Praviloma imajo nižjo šolsko samopodobo, a boljšo samopodobo na nekaterih drugih pomembnih področjih. Najresnejše težave z nizko samopodobo imajo otroci s specifičnimi primanjkljaji na področju govora in jezika, ki so manj večji tudi v socialni komunikaciji. Raziskave poudarjajo, da otrokom s SUT/PPPU samopodoba v spodbudnem okolju sčasoma ne upada. Intervencije v šolskem okolju so vsekakor v prvi vrsti usmerjene v specifičnim učnim potrebam teh otrok. Upoštevanje njihovih psihosocialnih težav zahteva od učitelja pridobivanje veččin za izboljšanje otrokove socialne zaznave in kognicije, komunikacijskih sposobnosti in socialne sprejetosti (Božič 2002).

Mikuš (2002) pravi, da otrok, ki vedno znova dobiva sporočila o svoji neustreznosti in nezmožnosti, razvije slabšo podobo o sebi z vsemi mogočimi

posledicami. Kakovost samopodobe je dober primer odvisnosti psihosocialnih posledic SUT od okoliščin, v katerih se otrok šola. Šola, ki zna vrednotiti dobre strani otroka, ki nima za šolsko učenje prednostnih lastnosti, bo lahko preprečila ali vsaj omilila razvoj slabe samopodobe. Ta izhaja iz primerjave z drugimi, učno uspešnejšimi, pogosto pohvaljenimi in tudi samozavestnejšimi vrstniki, iz občutka nesposobnosti in nemoči doseči tisto, kar je za druge samoumevno. Slaba samopodoba ni le ponižujoče in boleče občutje. Njena škodljivost je tudi v tem, da zmanjšuje otrokove sposobnosti obvladovanja težav, ki izhajajo iz nevropsiholoških posebnosti. Čim slabša je samopodoba, tem manj notranjih sil in energije bo zmožen otrok mobilizirati za obvladovanje težav.

Podporni dejavniki za oblikovanje samopodobe

Med podporne dejavnike pri učenčevi samopodobi štejemo:

- Različne igre, dejavnosti, s katerimi v razredu, na šoli in zunaj nje skušamo na oblikovanje samopodobe vplivati preventivno (kadar gre za različne populacije otrok) in korektno (ob zaznavi učenčevega vedenja, povezanega z neugodno oblikovano samopodobo).
- Različne programe, ki se ukvarjajo z otrokom, na šoli ali zunaj nje.
- Različne oblike individualnega svetovanja učencem v sklopu šolske svetovalne službe ali druge strokovno primerne institucije (Jurišević 1999).

OCENJEVANJE SAMOPODOBE

Samopodobo merimo s samoocenjevanjem, le redko z opazovanjem vedenja. Obstaja precej lestvic, s katerimi ocenjujemo različne vidike samopodobe.

Avtorji si niso povsem edini glede starosti, pri kateri se lahko samopodoba meri. Največkrat navajajo starost med 4. in 5. letom starosti. Po 8. letu starosti pa lahko samopodobo merimo s standardiziranimi vprašalniki.

Najpogostejši načini merjenja

Uporabljamo različne formalne in neformalne oblike ocenjevanja

samopodobe. Samopodobo lahko merimo z naslednjimi načini:

- check liste;
- projekcijske tehnike;
- Q sort – kartice, na katerih so napisane različne lastnosti, posameznik razvrsti v kategorije, glede na to, kako značilne so posamezne trditve zanj;
- tehnike prostih odgovorov;
- ocenjevalne lestvice, ki so sestavljene iz vprašanj ali trditev, posameznik nato označi stopnjo, na kateri trditev zanj velja.

EMPIRIČNI DEL

Cilj raziskave je ugotoviti aktualen nivo samopodobe pri petih otrocih s PPPU, ki so usmerjeni z odločbo Zavoda za šolstvo Republike Slovenije v osnovno šolo s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo in imajo lažje do zmerne govorno-jezikovne motnje.

Skupina otrok z govorno-jezikovnimi težavami je zelo heterogena, od najpreprostejših govornih motenj do najkompleksnejših govornih motenj, kjer je moteno izražanje in razumevanje. Te težave so vzrok za oteženo komunikacijo z ožjim in širšim okoljem. Govorno-jezikovne težave so v tesni povezanosti z ucnim uspehom, saj poučevanje, učenje in ocenjevanje temeljijo na veščinah branja in pisanja ter sposobnostih razumevanja in izražanja. Vse te veščine pa so pri otrocih z govorno-jezikovnimi težavami oškodovane. Uporabila sem PHSCS (Piers-Harris Children's Self-Concept Scale) – Piers-Harrisovo lestvico samopodobe.

PHSCS: Piers-Harrisova lestvica samopodobe

Piers-Harrisova lestvica (povzeto po Kobal 2000) je skala, ki je bila konstruirana leta 1964 in revidirana leta 1969. Lestvica je zgrajena iz 80 trditev, ki so napisane kot preprosti deklarativni stavki. Ima dvostopenjsko ocenjevalno lestvico (da – ne) in vsebuje 80 postavk, ki so razdeljene na šest dejavnikov samopodobe:

- 1. dejavnik: Zadovoljstvo s samim seboj. Predpostavlja otrokovo

Otok	Starost	Govorno-jezikovna motnja	Št. ur DSP	SKUPNA OCENA
Referenčna vrednost				80
A	8,5	zmerna	5	50
B	9	lažja	5	66
C	9,5	zmerna	5	76
D	13	lažja	3	63
E	13	zmerna	3	43

Tabela 1: Rezultati testa PHSCS

doživljanje sebe kot srečnega ali nesrečnega.

- 2. dejavnik: Socialno vedenje. Zajema več področij posameznikovih stikov s socialnim okoljem (družinski odnosi, stiki z vrstniki).
- 3. dejavnik: Anksioznost. Obsega vse situacije, ko je posameznika strah, ko se počuti negotovega in se boji, da ne bo premagal ovir, ko je zaskrbljen, živčen in se počuti odrinjenega.
- 4. dejavnik: Priljubljenost. Posameznikovo ocenjevanje, kako ga drugi sprejemajo, ocenjujejo. Ta dejavnike delno povezan z 2. dejavnikom, ker oba vključujeta posameznikovo doživljanje socialnega okolja.
- 5. dejavnik: Intelektualni status. Predstavljajo posameznikovo individualno vrednotenje lastnih sposobnosti in zmožnosti.
- 6. dejavnik: Telesni videz. Zajema stališča, ki jih ima posameznik do svojega telesa.

Predvideni čas reševanja je 20 minut. Test je primeren za otroke od 8. do 16. leta. Visoko število točk pri posameznem dejavniku pomeni pozitivno samopodobo, razen pri 3. dejavniku, kjer visoko število točk pomeni neanksioznost in zaupanje vase.

Lestvica se najpogosteje uporablja v klinične in raziskovalne namene.

Rezultati in interpretacija rezultatov

V naslednji tabeli so predstavljeni rezultati ocenjevanja. Zaradi varovanja

osebnih podatkov sem otroke poimenovala s črko.

Otok C je na testu samopodobe dosegel največje število točk. Njegova samopodoba je visoka. Otok C živi v zelo spodbudnem okolju, kjer se oba starša vsakodnevno zanimata za otrokovo delo v šoli. V tekočem šolskem letu nima tako velikih težav pri doseganju standardov znanja, kot jih je imel v prvih dveh letih šolanja. Za šolsko delo je izredno motiviran in samoiniciativen.

Visoko samopodobo ima tudi **otok B**, ki prav tako živi v spodbudnem okolju. V šoli ima velike težave in kljub 5 uram dodatne strokovne pomoči ne dosega ali pa z veliko težavo dosega minimalne standarde znanja, vendar se za zdaj svojih težav ne zaveda v celoti. Menim, da je samopodoba visoka prav zaradi tega.

Otok D je deklica, ki je v zadnjih nekaj letih izredno pridobila samozavest, kar dokazuje rezultat merjenja njene samopodobe. V prvih dveh letih šolanja je imela deklica velike težave z odporom do šole in vsega, kar je z njo povezano. V teh dveh letih šolanja se je njena samopodoba pozitivno razvijala in ob tem merjenju dosegla 63 točk, kar je najvišje število točk, ki jih je kdaj dosegla. Menim, da je to posledica intenzivnega dela strokovne skupine in staršev, ki ji doma pomagajo in se redno zanimajo za njeno počutje in funkcioniranje v šoli.

Otrok A je deček, ki ima v tem šolskem letu nekoliko nižjo samopodobo kot v preteklem, vendar je ta še vedno v okviru povprečja. Deček ima velike težave pri opismenjevanju, česar se sam tudi zaveda. Otrokov govor je pogosto slabše razumljiv, zato je večkrat v konfliktnih s sovrstniki. Slabše se znajde v socialnih situacijah in pogosto ne upošteva pravil, ki v njih veljajo. Prihaja iz manj spodbudnega okolja in neurejenih družinskih razmerij. Za šolsko delo je manj motiviran.

Otrok E je dosegel najnižji rezultat na testu samopodobe. Njegova samopodoba je v okviru povprečja. Samopodoba ostaja vsa leta šolanja v okviru povprečja. Deček je pogosto nemotiviran za delo in neaktiven. Prihaja iz družine, kjer imata oba starša težave z alkoholom. Mama se zanima za njegovo delo v šoli, vendar pravi, da mu doma ne zna več pomagati. Učenec je hitro zadovoljen z rezultati in je manj vztrajen.

Rezultati testiranja so pokazali, da otroci, ki sem jih zajela v vzorec testiranja, nimajo nizke samopodobe. Rezultati se od učenca do učenca zelo razlikujejo, na kar po mojem mnenju vplivajo tu našeti dejavniki pri posameznem otroku.

Vzorec testiranih otrok je premajhen, da bi lahko iz tega sklepali in povezovali nivo samopodobe v povezavi z učnimi težavami in primanjkljaji na posameznih področjih učenja.

SKLEP

Na posameznikovo sprejetost in funkcioniranje v okolju pomembno vpliva njegova samopodoba. Na razvoj pozitivne podobe otrok že od najzgodnejšega otroštva vplivamo na različne načine v različnih okoljih, v katera so otroci vključeni. V vzgojno-izobraževalnih ustanovah otroci preživijo velik del svojega časa, zato so vzgojitelji in učitelji skupaj s starši ključni člen pri oblikovanju posameznikove samopodobe.

Otrokom s posebnimi potrebami, kamor sodijo tudi otroci z učnimi

težavami in primanjkljaji na posameznih področjih učenja, je treba v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, v katere so vključeni, omogočiti doživljanje uspeha in spoštovati njihova čustva. Razvijanje pozitivne samopodobe otrok s posebnimi potrebami in preverjanje nivoja samopodobe določeno časovno obdobje sta nujno potrebna, da bomo lahko povečali motivacijo za šolsko delo teh otrok in s tem zmanjšali neuspehe na učnem področju. V proces razvijanja pozitivne samopodobe pri otrocih s posebnimi potrebami morajo nujno biti vključeni vsi člani strokovnega tima, ki delajo z otrokom, kakor tudi njegova primarna družina. V razredih, v katere so vključeni otroci s posebnimi potrebami, je nujno treba ustvariti pozitivno razredno klimo in sprejemanje vseh otrok v socialnih situacijah in interakcijah kot enakovredne člane razreda.

Zavedati se moramo, da je vsak človek nekaj posebnega in da prav ta posebnost dela naše življenje bogatejše in zanimivejše.

In naj za konec še dodam znani rek: »Kjer je volja, je tudi pot.«

LITERATURA

Juriševič M. (1999) *Samopodoba šolskega otroka*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Kobal D., Kolenc J., Lebarič N. in Žalec B. (2004) *Samopodoba med*

motivacijo in tekmovalnostjo. Ljubljana: Študentska založba.

Kobal D. (2000) *Temeljni vidiki samopodobe*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Kompare A., Stražišar M., Dogše I., Vec T., Curk J. (2006) *Psihologija: spoznanja in dileme. Učbenik za psihologijov 4. letniku gimnazijskega izobraževanja*. Ljubljana: DZS.

Kompare A. in drugi (2009) *Uvod v psihologijo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Lamovec T. (1994) *Psihodiagnostika osebnosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta in Znanstveni inštitut filozofske fakultete.

Magajna L. (1995) Učni neuspeh kot grožnja ali izziv. V: Ribičič V. (ur.), Ribičič M. (ur.) in Kočnik-Goršič N. (ur.). *Izbor prispevkov ob 40-letnici*. Ljubljana: Svetovalni center.

Mikuš K. A. (2002) Psihosocialne spremembe specifičnih učnih težav. V: Kavkler M. (ur.) *Razvijanje potencialov otrok in mladostnikov s specifičnimi učnimi težavami*. Kranjska Gora: Differentd.o.o.

Youngs B. (2000) Šest temeljnih prvin samopodobe. Kako jih razvijamo pri otrocih in učencih. Ljubljana: Educy.